

Slovenska biografija

Ungnad baron Sovneški, Ivan III (1493–1564)

Pospeševalec protestantizma

★ 18. avgust 1493 Ženek, Koroška, Avstrija† 27. december 1564 Vintířov, Češka

Imena

ime povezano s krajem: Ungnad baron Sovneški Ivan IIIime povezano s krajem: Ungnad Herr von Sonnegg Hansime: Ungnad Janž

Poklic ali dejavnost

- vojaški poveljnik

Slovenski biografski leksikon

Ungnad Ivan (Hans, Janž) III., baron, vojskovodja in pospeševatelj protestantizma, r. v Sonnecku (Ženek) na Kor. 18. avg. 1493, u. v Vintířovu na Češkem 27. dec. 1564. – Ungnadi (prvotno Ungenade) se javljajo na Kor. konec 12. stol. (Oton), sprva kot bamberski ministeriali (podatki rodbinske kronike iz 16. stol. o Weissenwolfih so bajeslovni). L. 1444 je Ivan I. U. dobil v fevd Ženek, ki je bil posledj glavni sedež rodbine, katere člani so si v povezavi s Habsburžani pridobili že ok. 1450 števil. posesti na Kor. in Štaj. Kot gospodje Sovneški (Herren von Sonnegg) so 1522 postali baroni in si pridobili še pred 1563 tudi ogrski indigent.

Ivan III., najst. sin ces. komornika barona Ivana II. in Margarete r. grofice Loechner, se je od zgodnje mladosti vzgajal na dvoru cesarja Maksimilijana I. za vojaški poklic in visoke drž. službe. L. 1525 je postal celjski glavar in vicedom, jun. 1530 štaj. dež. glavar, 12. jan. 1540 ga je cesar imenoval za vrhovnega poveljnika 5 nižjeavstr. dežel in Vojne Krajine, 1. dec. 1543 imenovan za varaždinskega vel. župana, potem mu je bil izročen tudi grad Varaždin s trdnjavo. L. 1546 je bil na drž. zboru v Regensburgu cesar. predrezec in svetovalec, v zač. 1553 spet imenovan za vrhovnega poveljnika v Vojni Krajini (Obristen Feldhauptmann an den Windischen u. Crabatischen Gränzen; odstopil 12. jan. 1544). Kot vojskovodja se je uspešno bojeval s Turki pri Linzu (1532) in na ogr. bojiščih (1534, 1536), 1537 se je udeležil nesrečnega pohoda na Turke; po

porazu pri Gorjanih je z J. Kacijanarjem, G. Schlickom in nekaterimi drugimi poveljniki zapustil bojišče, kar je v Avstr. povzročilo zgražanje (na dunaj. cerkvah so bili izobešeni lepaki z verzi: Kazianer, Ungnad und Schlick, die möchten hangen an einem Strick). L. 1542 je sodeloval v bojih pod Pešto in Budimom, 1552 na Ogrskem, 1553 se je z N. Zrinjskim udeležil zmagovitega boja s Turki pri Vinici na Drav. polju. V 37-letni cesar. službi je U. skrbel za varnost avstr. meja, uspešno utrjeval gradove v Vojni Krajini in organiziral vojaško obrambo dežel pred turškimi napadi. Spoznal je, da je treba ob Kolpi in Korani zgraditi močno utrdbo, misel 1554 javno sprožil in bil prvi, ki je predlagal zgraditev bodočega Karlovca (zgrajen 1578–9). Izdelal je tudi obsežno poročilo in predloge o potrebah in sredstvih za vzdrževanje Vojne Krajine: Hanns Ungnads Ratschlag auf Aufforderung der Ausschüsse der fünf niederösterreichischen Lande (1556, rkp. v štaj. dež. arhivu, Gradec).

Tudi U-ovi državniški pogledi so bili zelo napredni. Ko se je ob prevzemu Kočevja moral 10. apr. 1524 pismeno zavezati, da ne bo podložnikov obremenjeval z novimi dajatvami, in ko so vojaki hrv. bana Ivana Karlovića 1531 oplenili njegov grad Samobor zaradi neplačevanja dajatev hrv. stanovom, ki jih U. ni imel za zakonite, je sestavil načrt, kako naj bi enotno obdavčevanje v vseh avstr. deželah ustvarilo trdno denarno podlago za obrambo in boje s Turki. Predlagal je sestanek zastopnikov dež. stanov vseh habsbur. dežel, na katerem naj bi izdelali enotno zakonodajo o dajatvah in uvedli enotne mere. Čeprav takrat (1531) še ni veliko dosegel, je vendar bil pozneje uresničen vsaj njegov načrt o ustalitvi enotnega sistema dajatev v državi (1542 v Pragi in 1543 na Dunaju). U. je tudi sicer aktivno sodeloval pri drž. poslih in se udeležil drž. zborov v Regensburgu (1541, 1546) in Augsburgu (1547–8, 1550), kakor tudi dež. zborov v Križevcih (1537), Gradcu (1551, 1553, 1555), Celju (1554) in Zgbu (1554).

Kot nosilec visokih drž. služb in položajev U. ni bil vselej dostojno plačan, saj je bila drž. blagajna vedno prazna. Pogosto je moral segati v svoj žep, da je mogel upravljati drž. in vojne posle. Zato se za te službe ni potegoval in se jih često skušal znebiti. Kralju Ferdinandu je večkrat posojal denar, a so mnogi računi ostali neporavnani, kar je bistveno za pravilno osvetlitev njunih odnosov. Vsekakor se U-ovi dohodki od služb ne dajo primerjati z dohodki od mnogih posestev, ki jih je imel v lasti ali zakupu na Kor., Štaj., Kranj. in Hrv. Poroka z Ano roj. grofico Thurn 1524 mu je prinesla kočevsko posest, 1529 je postal svobodni lastnik Kočevja, 1537 pa dosmrtni zakupnik. Kočevje in Fridrihtajin je 1547 odstopil grofu Stefanu Ursini-Blagaju (gl. čl.) in mu tudi prodal posestva na Metliškem. S poroko je prav tako dobil grad Samobor. Po smrti Jošta Lilienberga je 1546 prevzel v dosmrtno zastavo celjsko gosposčino. L. 1552 je Lenardu Staigerju zastavil Kalsdorf, 1554 prodal Labot in Loschental Rolnitzu. Vzrok za prodaje so bili dolgovi, zaradi katerih je izgubil še druge gradove na Hrv., Varaždin pa izročil 1556 sinu. Bil je tudi lastnik rudnikov železa pri Waldensteinu na Kor. in bakra pri Samoboru (Rude) ter enega od rudnikov zlata in srebra na Kor.

Za protestanta se je javno proglašal šele od 1543, dasi je že prej deloval v protestantski prid (1530 izgnal frančiškane iz Samobora in pripeljal pastorja Bartola Wiedemanna, ščitil protest. pridigarje v Kočevju in Metliki, sopodpisal praško peticijo na kralja Ferdinanda 1541 za versko svobodo protestantov). L. 1556 je zastopal štaj. stanove na Dunaju v misiji za versko svobodo protestantov, ki pa ni uspela. V tem času je v U-u že dozorela odločitev, da se izseli na Nemško, češ da Ferdinanda ne bo mogoče pridobiti za protestantizem. Do prvih resnejših nasprotij in očitkov med njima je prišlo nov. 1551 in spet v zač. 1553, obakrat v Gradcu. Vendar nesoglasja in Ferdinandovi verski patenti (1553–1555) niso bili edini vzrok za odselitev, temveč zlasti U-ova bolestna reakcija na določbe augsburškega verskega miru.

U. je 1555 odložil drž. službe, upravo posestev pa izročil sinovoma Ludviku in Krištofu (poznejši hrv. ban), temu tudi poveljstvo nad Varaždinom; Ludvik je bil tedaj komornik kralja Maksimilijana na Češkem, od 1563 tudi njegov dvorni maršal. S 5 mlajšimi otroki (žena Ana je umrla 1553) je odpotoval prek Prage v Wittenberg; tu se je 1. jul. 1556 por. z bivšo nuno Magdaleno roj. grofico Barby (1534–1565), ki mu je rodila 2 sina. Prva leta je živel v Wittenbergu in Eislebnu, od 10. sept. 1558 v Mönchshofu–Amandenhofu (nekd.

samostan korarjev sv. Amanda) v Urachu, ki mu ga je odstopil vojvoda Krištof Württembergški, ko ga je imenoval 28. dec. 1557 za svojega svetovalca z letno plačo 500 gld. U. si je uredil dvor s številnim osebjem. Odnosi in računi s Ferdinandom I. so kljub večkratnim U-ovim poskusom ostali neurejeni do njune smrti.

V Urachu se je U. поблиže seznanil s programom za tiskanje protestantskih knjig v sloven. in hrvaščini in se tvorno vključil vanj. Ko je zaradi Vergerijevih ovadb pri vojvodu Krištofu grozilo, da bo Trubarjevo knjižno podjetje propadlo, je U. posredoval v njegov prid. Na sestanku jan. 1561 v Tübingenu, ki so se ga udeležili U., Trubar, Konzul in nekaj tübinških teologov, so ustanovili biblijski zavod (U. ga je imenoval slov., hrv. in cir. tiskarna) za izdajanje in tiskanje hrv. in slov. protestantskih knjig. U. je postal lastnik tiskar. podjetja in inventarja, oficialni patron in blagajnik, Trubar (gl. čl.) principal (ravnatelj za knjižno delo in notranje poslovanje) in nadzornik slov. tiskov, Konzul tolmač in korektor za jezik v ciril. in glagol. tiskih, Klombner pa še naprej posrednik med Lj. in Urachom. Sprejeli so v glavnem dotedanji Trubarjev knjižni program (cerkveni red, augsburška veroizpoved, očenaš z razlago in pridigami, Luthrova hišna postila, konec nove zaveze in staro zavezo) in pristali na glavni U-ov cilj: izdati celotno biblijo v hrvašč. in sloven. Da bi Trubarja čim tesneje navezal na delo v zavodu, je U. posredoval pri vojvodu Krištofu, da je apr. 1561 dodelil Trubarju župnijo v Urachu. Tiskarna je okt. 1561 začela z glagol. tiski, ker so te črke bile že 1560 vlite v Nürnbergu in bili v zač. 1561 kupljeni tudi dve stiskalnici. L. 1562 so nabavili še ciril. črke, 1563 antikvo in kurzivo, 1564 velike inicialke in lesoreze Hansa Brosamerja. Kljub pogostim sporom med Trubarjem, Klombnerjem in Konzulom, v katerih je U. kot strogo pravoveren in ozkosrčen luteranec navadno stal na strani Trubarjevih nasprotnikov, je delo v zavodu teklo z velikim poletom in uspehom tudi po zaslugi U-ove vztrajnosti, iznajdljivosti v iskanju sredstev in njegovega znatnega mecenstva. Za denarno pomoč je U. z okrožnico 14. sept. 1561 naprosil še nem. volilne kneze, 4. apr. 1562 tudi nem. mesta. Odziv je bil dober, zlasti s strani nem. mest (Augsburg, Frankfurt am M., Kaufbeuren, Kempten, Lindau, Memmingen, Nürnberg, Regensburg, Reutlingen, Rothenburg, Strasbourg, Ulm). Uspešnost U-ove nabiralne akcije je bila pogojena tudi s turško nevarnostjo oz. z idejo nem. protestantov, da bi bilo mogoče Turke pokristjaniti, pri čemer naj bi knjige biblijskega zavoda za Slované pod Turki bistveno pripomogle. O celotnem denarnem poslovanju (1561–4) je U. položil račun tübin. univerzi kot pristojnemu nadzornemu organu tiskarne. K delu v tiskarni je pritegnil še nove moči iz Sje (Lenart Mravlja, Rupert Nikolič), Istre in Dalmacije (Jurij Cvečić, Jurij Juričić, Leonard Merčerić, Matija Pomazanić) ter Bosne (Jurij Drinovački, Ivan Maleševac, Matija Popović). Na Dunaju je imel agenta (A. J. Fröhlich), ki bi naj mdr. razširil s posredovanjem kneza Radzivila delo v biblijskem zavodu še na ciril. knjige za zah. Rusijo in Ukrajino. Zaupnike je imel tudi v Gradcu, Lj., Zgbu, Varaždinu, Metliki ter celo v Bosni in Srbiji.

V kratkih 4 letih (1561–4) je zavod izdal 25 hrv. tiskov (12 v glagol., 7 v ciril., 6 v latin.) in 5 ital. Sprva so prevajali v hrvašč. Trubarjeve slov. knjige, nato nem. besedila. Za 10 hrv. del je Trubar napisal posvetila. Od slov. protest. knjig so v tem času izšle (tiskano vse v Morhartovi tiskarni v Tübingenu): Svetiga Pavla ta dva listi htim Korintarjem (1561, prev. Trubar), Register (1561, v nemšč., spisal Trubar), Artikuli (1562, prev. Trubar), Ene duhovne pejsni (1563, več avtorjev) in Cerkovna ordninga (1564, spisal Trubar).

Uspešno delo zavoda v Urachu je pretrgala nenadna U-ova smrt. To je bilo tragično za hrv. protest. repertorij, ki je bil naglo zaključen, ne pa tudi za slov., ki so ga nadaljevali v Tübingenu, Lj., Wittenbergu idr. Zavod ni propadel zaradi pomanjkanja ali prekinitve dotoka denarja, saj so ga bili U-ova vdova in sinovi pripravljene sami vzdrževati, pa tudi pomoč vojvoda Krištofa in drugih nem. knezov ne bi izostala. Vzrok tiči v dejstvu, da zavod ni več imel ugledne in spretne osebnosti, ki bi znala uspešno voditi podjetje, delo organizirati z vojaško vztrajnostjo, zanesenostjo in nesebičnostjo ter poravnati pogoste spore med sodelavci. – Črkovno gradivo tiskarne (24 skrinj) je dala U-ova vdova 1565 shraniti na rodbinski grad Waldenstein, 1580 je bilo prepeljano v Gradec, kjer ga je 1582 nadvojvoda Karel Habsburški zaplenil. L. 1622 so črke prepeljali na Reko, potem jih je kot darilo cesarja Ferdinanda II. prevzela papeževa Congregatio de propaganda fide in 1640 prepeljala v Rim, končno so 1799 prišli ostanki v Pariz.

U. je bil v stikih in si dopisoval z mnogimi mogočniki svoje dobe, tako z vladarji (Maksimilijan II., Ferdinand I.), s knezi in vojvodi (Krištof Württembergski, Albrecht Pruski, Filip Hessenski) in s prvaki protestantizma (Luther, Melanchton, Vergerij ml., Trubar, Andreae, Spangenberg, Vlačić-Flacius, Marbach, Duelacher, Brenz, Maior idr.). L. 1540 je povabil slovitega Paracelsusa v Ptuj, kjer je kot njegov gost več mesecev proučeval ljudsko medicino. Učenjak in teolog U. ni bil, a je poznal sodobne protest. spise in se v agitaciji v glavnem naslanjal na sv. pismo in augsbur. veroizpoved. Napisal je tudi obsežno lastno konfesijo v nemšč., ki je vsebovala: predgovor, konfesijo z opravičilom svojega bega, poglavja o odnosih v katol. cerkvi in o svojih načrtih za izdajanje protest. spisov, protest. molitev in pogovor. Rkp., ki ga je končal 1559 in se že takrat pogajal za natis v Strasbourgu, je pregledal V. Marbach; sklenili so ga izdati 1562, ko ga je pregledal še Spangenberg in vrnil U-u. Zakaj ni izšel in kaj se je zgodilo z njim, ni znano; velja za izgubljenega.

Ni zanesljive opore za sodbo, ali se je U. čutil Nemca; sam se je imenoval »ein treuer und gueter Chrainer«. Znal je gotovo vsaj za silo sloven. in hrv., ciril. in glagol. pa verjetno ni obvladal. Njegove ideje in načrti glede protest. knjige so zajeli vse Slovane (katoličane, protestante in muslimane) na Balkanu tja do Carigrada, a so se uresničili le deloma.

Prim.: Bestand A-191, fasc. 1–9 (Hauptstaatsarchiv Stuttgart); Der slav. Bücherdruck, fasc. 1–4 (Univ. Bibl. Tübingen); ADB 39, 308; Dimitz II, 238–44; EJ VIII, 418; Kidrič, Zgod. (kazalo); RDHV I, 179–272; Wurzbach 54, 178–85; Znameniti Hrvati 270; Zssl I (kazalo); L. Engelhart, Ein Klaglied vber d. absterben d. herrn ... H. Ungnaden ... Nürnberg 1565; J. Hübner, Genealog. Tabellen III. Leipzig 1728, tab. 667–9; J. Dobrovský, Slavín (Praga) 1834², 191–211; F. Gmeiner, Züge aus dem Leben J. Ungnad ..., D. Aufmerksame 1815, št. 93; Ex genealogia Ungnadiana, Car. 1821, št. 34; C. Falkenstein, Gesch. d. Buchdruckerkunst. Leipzig 1840, 102, 201–2; Histor.-herald. Handbuch zum genealog. Taschenbuch d. gräfl. Häuser. Gotha 1855, 1063; H. C. W. Sillem, P. Truber der Reformator Krains. Erlangen 1861, 21–30; T. Elze, P. Trubers Briefe ... Tübingen 1897 (kazalo); F. Bučar, Prosvjeta (Zgb) 1900, 183 sl.; F. Ilwof, Der Protestantismus in Steiermark, Kärnten und Krain ... Graz 1900, 21, 23, 31–2, 34; F. Bučar, Vjestnik hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva 1900, 65–77, 201–14; 1902 218–36; P. Holtzmann, Kaiser Maximilian II ... Berlin 1903, 58 sl.; F. Bučar, Carn. 1911, 44–5, 286–90; 1915, 231–6; 1916, 104–6, 178 do 188; 1919, 135–45; I. Prijatelj, O kulturnem pomenu slov. reformacije ... 1908, 19 do 20, 38–44; F. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti. Zgb 1910 (kazalo); J. Loserth, ZfthVSt 1912, 2, 7–10 sl.; R. Strohal, Hrv. glagolska knjiga. Zgb 1915, 13–5, 223; F. Kidrič, ČJKZ 1918/9, 64 do 78, 153–78; 1920, 47–62, 188–209 (= F. Kidrič, ISp I., 1978, 13–49; s kritičnim razborom starejše lit.); B. Saria, Festbuch der evang. Kirchengemeinde A. B. in Zgb 1931, 4–12; F. Bučar, ib. 13–22; B. H. Zimmermann, Südostdeutsche Forschungen (München) 1937, 36–58; F. Bučar, ib. 1938, 701–13; G. Stöckl, Die deutschslavishe Südostgrenze des Reiches im 16. Jh. Breslau 1940, 86, 105, sl.; F. Bučar, Vjesnik Hrv. držav. Arhiva u Zgbu 1941, 176–88; A. Kos, SR 1948, 75, 83, 193–7; M. Breyer, O starim i rijetkim jugoslovenskim knjigama. Zgb 1952, 32–4; F. Stelè, Drugi Trubarjev zbornik 1952, 15 sl.; A. Slodnjak, SR 1954, 111–12, 115–6, 120; M. Rupel, SR 1961/2, 54, 59; isti, P. Trubar. 1962 (kazalo); isti, Primus Truber. München 1965 (kazalo); B. Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem. 1968, 37, 41–2; K. Georgijević, Hrv. književnost od XVI. do XVIII. stol. Zgb 1969, 24, 26, 28–31, 34–5; W. Henkel, The Polyglot Printing-office of the Congregation Sacrae Congregationis de propaganda fide memoria rerum 1622–1672. I/1. Roma 1971, 335–50; H. W. Lang, Die Buchdrucker d. 15. bis 17. Jhrh. in Oesterreich. Baden-Baden 1972, 55–8; J. Pogačnik, Zgod. slov. slovstva. Mrb 1973, 55–6, 58; R. Leskovar, Kron 1976, 22–8; V. Brajković, Grbovi, grbovnice, rodoslovlja. Zgb 1976, 59–60. Lc.

Ljubomir Andrej Lisac

Lisac, Ljubomir Andrej: Ungnad baron Sovneški, Ivan III (1493–1564). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi746531/#slovenski-biografski-leksikon> (8. december 2015). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 13. zv. Trubar - Vodaine*. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè Ljubljana,